

Waldemar Łysiak

Prace studialne i projektowe nad rewaloryzacją fortyfikacji miasta Kapui

Ochrona Zabytków 26/4 (103), 261-270

1973

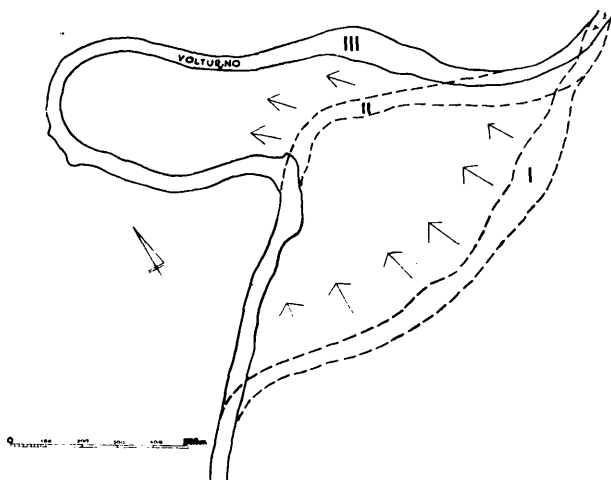
Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WALDEMAR ŁYSIAK

PRACE STUDIALNE I PROJEKTOWE NAD REWALORYZACJĄ FORTYFIKACJI MIASTA KAPUI

Jednym z najważniejszych światowych problemów w dziedzinie ochrony i konserwacji zabytków jest obecnie sprawa nowożytnych fortyfikacji. Ranga tego zagadnienia jest wciąż niedoceniana. Jeden z najlepszych w Polsce znawców systemów fortyfikacyjnych, doc. dr A. Gruszecki, tak pisał przed kilkunastu laty: „Istnieje u nas pewne niepokojące zjawisko polegające na zbyt słabym zainteresowaniu zabytkami fortyfikacji, zarówno ze strony konserwatorów, jak historyków sztuki. Chociaż teoretycznie fortyfikacja nowożytna ma przyznane pełne prawo zabytku, w praktyce organy konserwatorskie zajmują się nią w sposób bardzo marginesowy”¹ oraz: „Nie ma u nas jeszcze wypracowanej metody konserwacji ruin, a w szczególności fortyfikacji bastionowych. Brak jest wykwalifikowanej w tej specjalności kadry, począwszy od naukowców i projektantów, a na rzemieślnikach skończywszy”².

1. Zmiany historyczne w przebiegu rzeki Volturno: I — w epoce prehistorycznej, II — w starożytności, III — obecnie, ustalone w oparciu o studium historyczne (rys. W. Łysiak)

1. Alterations in flow of the Volturno River: (a) in prehistoric times, (b) in antiquity, (c) in modern times — established as a result of historical investigations. Drawings by the author

Od tamtej pory nic się nie zmieniło na lepsze, i to nie tylko w Polsce, lecz na całym świecie. Zabytkowe fortyfikacje są wciąż traktowane po macoszemu. „Konsekwencje tej anormalnej sytuacji są zatrważające ... Fortyfikacje nowożytnie, nie opracowane naukowo i nie ochraniane, jeśli tylko nie są użytkowane przez wojsko, są niszczone i rozkopywane przez każdego, kto potrzebuje żelaza, cegły, ziemi lub gruzu ... Rozrastające się miasta powoli wchłaniają otaczające je fortyfikacje. Adaptować czy niszczyć? — oto jest pytanie. Adaptować. I to jak najszybciej”³. Wszystkie apele o podobnej treści pozostały do dzisiaj właściwie bez echa. Nie pomagają konferencje na temat fortyfikacji nowożytnych (w Polsce np. w dniach 18—19.II.1965 r.)⁴ z udziałem wybitnych autorytetów, ani fachowe artykuły w specjalistycznych czasopismach⁵. Nieliczne do tej pory adaptacje (m.in. XIX-wiecznego arsenału w Toruniu na Muzeum Etnograficzne, Cydateli w Poznaniu na Muzeum Wojskowe, czy krakowskiego fortu „na Skale” na obserwatorium astronomiczne) były kroplą w morzu potrzeb. Co gorsza — konserwacja ich nie zawsze była prawidłowo przeprowadzana.

Obecnie adaptacje są coraz częstsze (np. forty pod Kopcem Kościuszki w Krakowie na hotel, część twierdzy kłodzkiej na Muzeum Geologiczne), lecz ich prawidłowość wciąż pozostawia wiele do życzenia. Prace wykonują nierzadko architekci-technokraci, dla których potrzeba

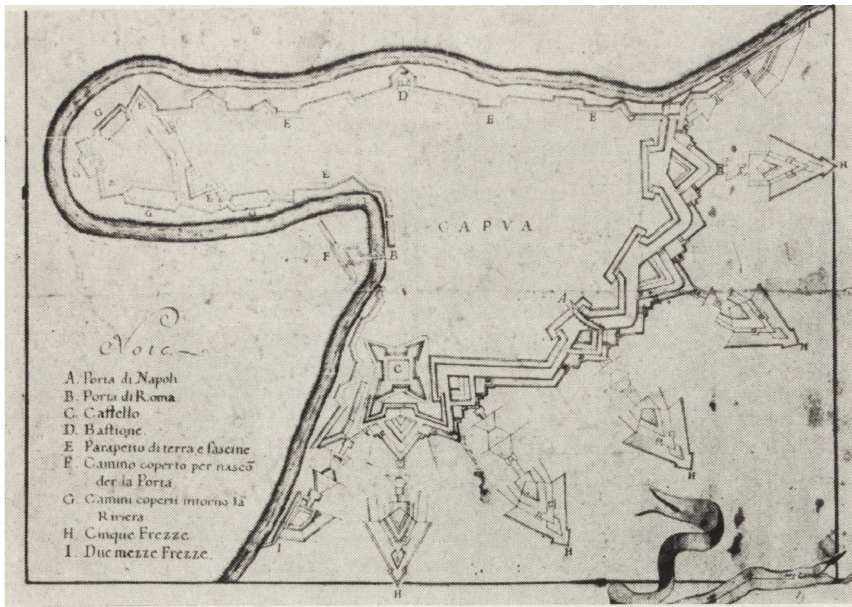
¹ A. Gruszecki, *O uznanie prawa zabytku dla fortyfikacji nowożytnej*. „Ochrona Zabytków” VIII (1956), nr 1-2, ss. 3-17.

² A. Gruszecki, *Konserwacja fortyfikacji bastionowej zamków XVII wiecznych*. „Ochrona Zabytków” XI (1959) nr 2, ss. 83-100.

³ W. Łysiak, *Zabytek upośledzony, czyli problem ochrony XIX-wiecznych fortyfikacji*. „Architektura” XXIII (1969), nr 5, ss. 195-196.

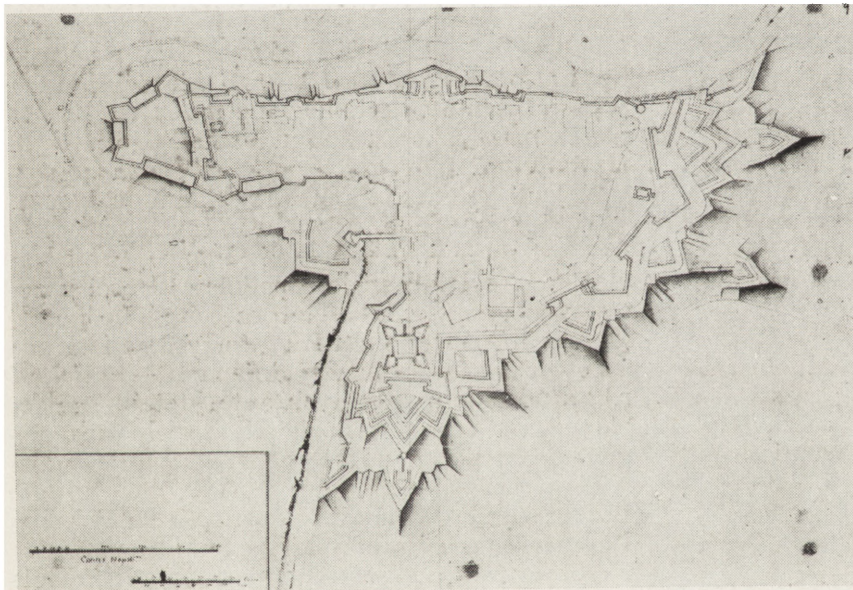
⁴ *Studia i materiały do historii wojskowości*, XII, cz. I, Warszawa 1966.

⁵ W. Łysiak, *Możliwości adaptacji zabytków fortyfikacji nowożytnej...* „Ochrona Zabytków” XXIV (1971), nr 3, ss. 173-182.

2. Kapua. XVIII-wieczny projekt budowy 7 lunet zewnętrznych, w tym 5 pełnych(H) i 2 skrajnych, półówkowych(I)

2. Capua, the 18th-century design of seven outer lunettes of which five were those of full-size (H) and the two extreme half-sized (I)

3. Kapua. Plan z 2 poł. XVIII w. Dopiero nowe badania archeologiczne pozwolą ustalić ile lunet i jaka część fortyfikacji nadbrzeżnych została zrealizowana

3. Capua, a town plan dating from the second half of the 18th century. Only the recently carried out archaeological investigations make it possible to determine the number of lunettes and the portion of riverside fortifications that have been finally built

4. Kapua. Widok miasta i jego fortyfikacji z lotu ptaka, zdjęcie wchodzące w skład inwentaryzacji fotograficznej

4. Capua, a bird's eye view of the town and its fortifications; an aerial photograph forming a part of photogrammetric documentation

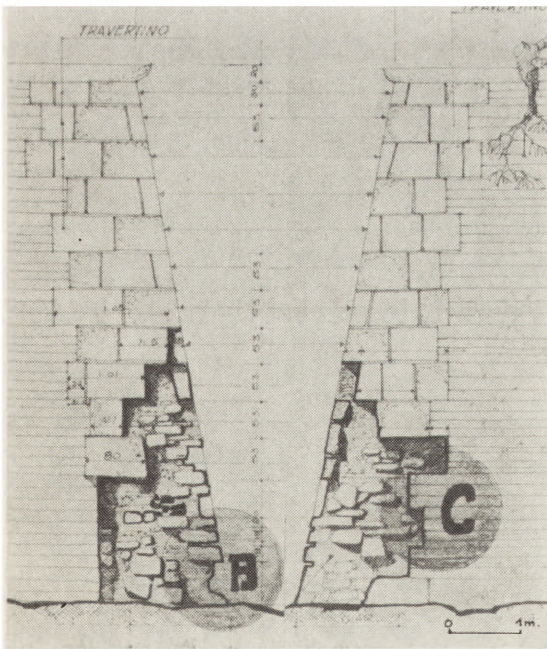
5

7

8

6

5. Kapua. Narożnik bastionu Olivarez, fragment inwentaryzacji pomiarowej w skali 1:25

5. Capua, a quoin of the Olivarez bastion; fragment of the 1:25 plan prepared within the inventorying survey

6. Kapua. Oba lica czołowego narożnika ravelinu między bastionem Olivarez i bastionem przy bramie Neapolitańskiej, fragment inwentaryzacji pomiarowej w skali 1:50

6. Capua, both faces of the front ravelin quoin between the Olivarez bastion and the Gate of Naples

7. Kapua. Bark bastionu Olivarez (fot. W. Łysiak)

7. Capua, a side of the Olivarez bastion

8. Kapua. Kurtyna między bastionami Olivarez i Sperone (fot. W. Łysiak)

8. Capua, a curtain wall between the Olivarez and Sperone bastions

ochrony substancji zabytkowej jest pustym słowem (odbijają się tu olbrzymie zaniedbania w szkoleniu kadry specjalistycznej)⁶ i którzy —

⁶ W. Łysiak, *Raport o stanie zabytków. „Perspektywy”* V (1973), nr 185.

adaptując — traktują zabytek w sposób zupełnie dowolny. W tym stanie rzeczy nie wiadomo, czy bardziej należy się martwić np. skandalicznym zaniedbaniami tak wysokiej klasy zabytku, jakim jest twierdza Wisłoujście, czy raczej — imponującą inicjatywą Gdańszczan, któ-

9. Kapua. Całkowicie zniszczony (pozbawiony bloków trawertynowych) narożnik czołowy rawelinu (fot. W. Łysiak)

9. Capua, a totally damaged, i.e. deprived of its cladding made of travertine blocks, front ravelin quoin

rzy powołali Społeczny Komitet Odbudowy Fortów Napoleona na Gradowej Górze. Forty te mają być przeznaczone na Centrum Kultury Młodzieży Gdańskiej i pomieścić kompleksy: gastronomiczny, rozrywkowy, teatralny i wypoczynkowy. Nawet pobieżne informacje o tej wielomilionowej inwestycji wskazują, że fortom grozi unicestwienie ich waloru historycznego i estetycznego w trakcie adaptacji (m.in. w zadaszonej fosie ma powstać sala konferencyjno-widowiskowa)⁷. Gdy w latach 60-tych Anglicy zaadaptowali fort napoleoński nad zatoką St. Aubin Jersey na komfortowy ośrodek rekreacyjno-kulturalny⁸, wzbudziło to wiele kontrowersji.

Problemy rewaloryzacji nowożytnych fortyfikacji nurtują miłośników zabytków nie tylko w Polsce. W całej Europie coraz częstsze są inicjatywy projektowe i realizacyjne, mające na celu przywrócenie im dawnego blasku. W pracach tych biorą także udział poza granicami kraju polscy specjaliści. W pierwszej połowie 1971 r. (luty—czerwiec) autor tego artykułu wykonał na zlecenie UNESCO i władz miejskich Kapui prace studialne i projektowe nad rewaloryzacją bastionowych fortyfikacji tego miasta, których efektem był projekt dyspozycyjny konserwacji i adaptacji tych obiektów.

Fortyfikacje Kapui⁹ mają bardzo długą i bogatą historię, sięgającą pierwszych lat naszej ery¹⁰. Rozbudowywali je i modernizowali Longobardowie (IX—X w.) i Normanowie (XI w.) oraz Fryderyk II (XII w.) i jego następcy¹¹. Forty-

fikacje bastionowe powstały na rozkaz Karola V według projektu Antonella di Trani (od 1536 r.)¹². Realizacją kierowali: markiz di Montesarchio i kapitan Cesare Falco, a za czasów Filipa II: Ambrogio Attendolo-Sforza, hrabia Santa Fiora i Bernardo d'Ardone. Powstał wówczas 6-bastionowy narys na łuku spinającym dwa ramiona rzeki Volturno (od strony południowej), dwa bastiony w zakolu rzeki (strona północna) oraz typowo hiszpański zamek (fort) kwadratowy, z własnymi bastionami kazamatowymi na narożach. W końcu drugiej połowy XVI w., za Filipa V, i w XVII w. długi front bastionowy otrzymał fosę. Wybudowano też bastiony nadbrzeżne, z których zachodni osłaniał tzw. Wieżę Fryderyka. W XVIII w., za Karola VI d'Austria, nastąpiła wielka rozbudowa umocnień (powstały m.in. raweliny w fosie). Zaprojektowano też wówczas 7 lunet („strzałek”) zewnętrznych, z których zapewne nie wszystkie zrealizowano. Ostatnich drobnych modernizacji dokonano w dobie napoleońskiej, za czasów Championneta i Murata.

Renesansowe fortyfikacje kapuańskie należały niegdyś do najsilniejszych w Italii, ich wartość w pełni uzasadnia inicjatywy konserwatorskie. Przetrwały one w dobrym stanie, jeśli chodzi o narys i bryłę. Całkowicie zachowane są oba fronty bastionowe: długi (południowy) i krótki (północny), dwubastionowy w zakolu rzeki. Prawie zupełnie natomiast nie zachowały się dzieła nadbrzeżne, wschodni bastion nadbrzeżny, zwany Sapone, jest w połowie zrujnowany, zaś bastion osłaniający niegdyś Wieżę Fryderyka dzisiaj już nie istnieje. Dużo gorzej przedstawia się sytuacja ze strukturą fortyfikacji. Kamienne lica są w wielu partiach poważnie wyszczerbione i nadkruszone, fosę przedpiersia i wnętrza rawelinów porastają krzewy i drzewa, których nie brak również na murach — ich korzenie rozsadzają spoiny. Formy ziemne ulegają stale pogłębiającej się deformacji.

Pięciomiesięczny cykl prac wykonywanych przez autora w Kapui składał się z następujących etapów: 1) studium historyczne, 2) inwentaryzacja, 3) badania terenowe, 4) wskazania konserwatorskie, 5) koncepcyjny projekt adaptacji. Przedmiotem zainteresowania były wyłącznie fortyfikacje bastionowe i to jedynie —

⁷ „Głos Wyrbeża” z 19.XII.1972 i 3-4.III.1973.

⁸ „RIBA Journal”, listopad 1968.

⁹ Chodzi o nową Kapuę, założoną w rozwidleniu rzeki Volturno w IX w. n.e., w odległości 4 km na północ od antycznej starej Kapui.

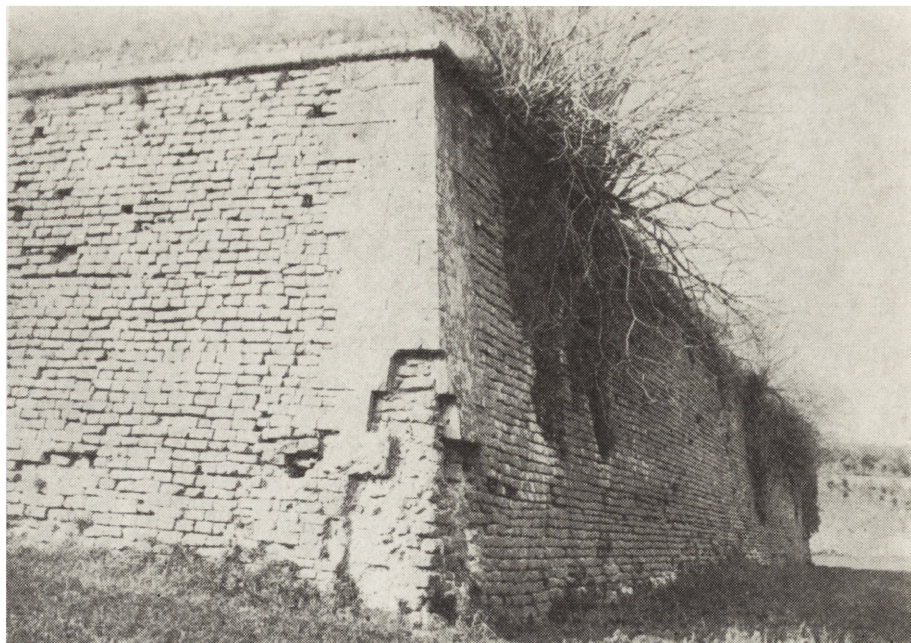
¹⁰ Ottavio Rinaldo, *Memorie storiche della Fedelissima Città di Capua*. Napoli MDCCLIII.

¹¹ F. Granata, *Storia Civile della Fedelissima Città di Capua*. Napoli MDCCLVI.

¹² G. Novi, *Poliorama Pittoresco*. T. XVIII i XIX. Napoli 1858-1859.

10. Kapua. Typowe uszkodzenie (w partii dolnej) narożnika rawelinu (fot. W. Łysiak)

10. Capua, a typical damage to the lower portion of the ravelin quoin

z wyjątkiem punktu 1 i częściowo 3 oraz 4 — na odcinku nie użytkowanym przez wojsko. Zamek, dwa sprzężone z nim bastiony frontu głównego, a także koszary zostały wyłączone z opracowania, a dotyczące ich wnioski miały charakter szkicowych propozycji na przyszłość.

1) STUDIUM HISTORYCZNE

Historia kapuańskich fortyfikacji nie została dotychczas opracowana naukowo w formie monograficznej. Doczekały się takiego opracowania jedynie poszczególne obiekty: koszary¹³ i Wieża Fryderyka¹⁴. W związku z tym autor opracował graficznie i opisowo¹⁵ dzieje rozwoju tych umocnień, posługując się dokumentami i źródłami ikonograficznymi z archiwów, bibliotek, i muzeów Neapolu, Rzymu i Kapui¹⁶. Pozwoliło to m.in. ustalić, iż główny front bastionowy (południowy) powstał dokładnie na łuku, który wyznaczało koryto rzeki Volturno w epoce prehistorycznej¹⁷.

¹³ P. Manzi, Carlo di Borbone e Luigi Vanvitelli — antesignani delle moderne caserme. Roma 1969, Istituto Storico e di Cultura dell'arma del Genio.

¹⁴ K. A. Willemsen, *Kaiser Friedrichs II Triumphator zu Capua*, Wiesbaden 1953; E. Battisti, *Rinascimento e Barocco*. Torino 1960.

¹⁵ Praca ta została zdeponowana w bibliotece muzeum miejskiego w Kapui, a jej kopia w Centro Internazionale di Studi per la Conservazione ed il Restauro dei Beni Culturali w Rzymie.

¹⁶ M.in. Archivio Storico per le Province Napoletane w Neapolu, Archivio Storico per le Province Napoletane biblioteki Herziana w Rzymie, muzeum wojskowe w Rzymie i Museo Provinciale Campano w Kapui.

¹⁷ Ślady najdawniejszego przebiegu rzeki odkryto w trakcie prac archeologicznych wykonanych w latach trzydziestych, w okresie rządów Mussoliniego.

2) INWENTARYZACJA

Na wniosek autora opracowania władze miejskie Kapui sfinansowały inwentaryzującą fotogrametryczną obejmującą: zdjęcia z powietrza całości linii umocnień (za zgodą władz wojskowych), co pozwoliło m.in. skorygować plany historyczne z XVIII i XIX w., zdjęcia elewacji skarp frontów bastionowych i rawelinów oraz kontrskarpy. Niezależnie od inwentaryzacji fotogrametrycznej, grupa studentów Centro Internazionale di Studi per la Conservazione ed il Restauro dei Beni Culturali w Rzymie wykonała pod kierunkiem autora następujące inwentaryzacje pomiarowe: plan fortyfikacji (inwentaryzacja zwana roboczo „urbanistyczną”) w skali 1:1000, rzuty i przekroje podstawowych elementów fortyfikacji (bastiony, kurtyny i raweliny) w skali 1:250, z naniesieniem ukształtowania i deformacji form ziemnych, rzuty i przekroje kazamat w skali 1:50, fragmenty elewacji skarp i kontrskarpy w skali 1:50, z pokazaniem wątków murarskich, detale narożników bastionów i rawelinów w skali 1:25.

3) BADANIA TERENOWE

Zakres tych badań był zawężony z powodu braku prac archeologicznych. Badania obejmowały: — Uchwycenie rozwarstwień w murach zewnętrznych (skarpy i kontrskarpy) i wewnętrznych (kazamaty).

— Badania wątków murarskich. Przy użyciu tych samych materiałów parametry kamieni i wątki we frontach bastionowych (kurtyny i bastiony) różniły się znacznie od parametrów i wątków w rawelinach i w kontrskarpie, co potwierdziło różnicę chronologiczną tych partii fortyfikacji, znaną już ze studium historycznego.

— Badania materiału użytego do budowy. Ele-

11. Kapua. Wyjście chodnika kontrminowego w narożniku kontrskarpy. Chodniki te są obecnie zasypane, co uniemożliwia przeprowadzenie badań (fot. W. Łysiak)

11. Capua, an exit of the countermine gallery within the counterescarp quoin. As this gallery is buried at present no possibilities exist to conduct the investigations

12. Kapua. Fosa (fot. W. Łysiak)

12. Capua, a fosse

13. Kapua. Narożnik barku bastionu Sperone (fot. W. Łysiak)

13. Capua, a quoin of the Sperone bastion

wacje kurtyn, bastionów, rawelinów i kontrskarpy wykonane są z małych bloczków („cegły”) tufowych, narożniki i gzymsy — z dużych bloków trawertynowych. Oba te materiały pochodziły z okolicznych kamieniołomów. Liczne wykruszenia i zły stan części murów spowodowane są m.in. tym, że tuf jest materiałem mało wytrzymałym. Trawertynowe narożniki w przeważającej części zachowały się dobrze jedynie w partiach górnych (w dolnych zapewne „wydłubała” bloki ludność miejscowa, do prac budowlanych).

W zakończeniu raportu badawczego autor postulował przeprowadzenie, przed przystąpieniem do prac realizacyjnych, badań archeologicznych (w 1971 r. zabrakło na nie funduszy i czasu), które pozwolą odsłonić ewentualne relikty fortyfikacji przedrenesansowych i wyjaśnić sprawę lunet zewnętrznych (ile z nich zostało zrealizowanych) oraz umocnień nadbrzeżnych. Ślady powierzchniowe obu tych elementów fortyfikacji, które znane są z planów historycznych, nie zachowały się.

4) WSKAZANIA KONSERWATORSKIE

— Konserwacja murów powinna objąć wzmocnienie ich struktury, uzupełnienie wykruszeń i restaurację fragmentów zniszczonych. Pierwotne spoiny wapienne są całkowicie wykruszone, przez co struktura elewacji jest bardzo słaba. Niezbędne staje się wprowadzenie nowej zaprawy w szczeliny między blokami tufowymi (trawertynowe były układane bez zaprawy), przy czym należy przedtem ustalić laboratoryjnie taki jej skład chemiczny, by optymalnie współpracowała z tufem. Uzupełnień i restauracji należy dokonywać przy użyciu tych samych materiałów (tuf i trawertyn), wyodrębniając większe z nowych partii linią obwodową (np. z blachy wprowadzonej w szczelinę), dla odróżnienia elementów nowych od historycznych. Gdyby użycie tego samego typu trawertynu nie było możliwe, należy przed podjęciem decyzji zbadać chemicznie, który z innych ro-

dzajów kamienia będzie najlepiej współpracował z oryginalnymi blokami.

— Konserwacja form ziemnych powinna polegać na przywróceniu im ostatniego chronologicznie kształtu historycznego (przedpiersia, wewnętrzne ukształtowanie bastionów i ravelinów, fosa i glacis). W tym celu należy usunąć wszystkie murowane domki, budy, baraki i śmietniska znajdujące się obecnie na bastionach i kurtynach. Fosa i wszystkie pozostałe elementy fortyfikacji muszą być oczyszczone z porastających je drzew i krzewów. Należy usunąć wszystkie drzewa i — tam gdzie to jest możliwe — zabudowania z glacis, w promieniu 300 m.

5) KONCEPCYJNY PROJEKT ADAPTACJI

Zgodnie z zamówieniem, wykonany projekt nie miał charakteru realizacyjnego. Był to projekt dyspozycyjny (kierunkowy), zawierający w formie graficznej i opisowej wskazania dla przyszłych projektantów, którzy zajmą się rozwiązywaniem poszczególnych elementów kompleksu. Wskazania te zostały tak sformułowane, by nie hamować inwencji przyszłych realizatorów. Autor — poinformowany, że realizacja nie nastąpi przed rokiem 1975 — wyszedł z założenia, że do tego czasu mogą się zmienić kryteria techniczne i materiałowe ulegające stałej ewolucji, wobec czego zbyt rygorystyczne dyspozycje byłyby niewskazane. Natomiast nieodzowne było maksymalne uściślenie, w formie obowiązującej przyszłych projektantów, warunków i zakazów wynikających z przyczyn typu constants (wartości historyczne i estetyczne, zasady prawidłowej konserwacji i adaptacji zabytków etc). Było to konieczne chociażby dlatego, że często projekty szczegółowe opracowują architekci nie będący specjalistami w zakresie konserwacji i znawcami architektury militarnej.

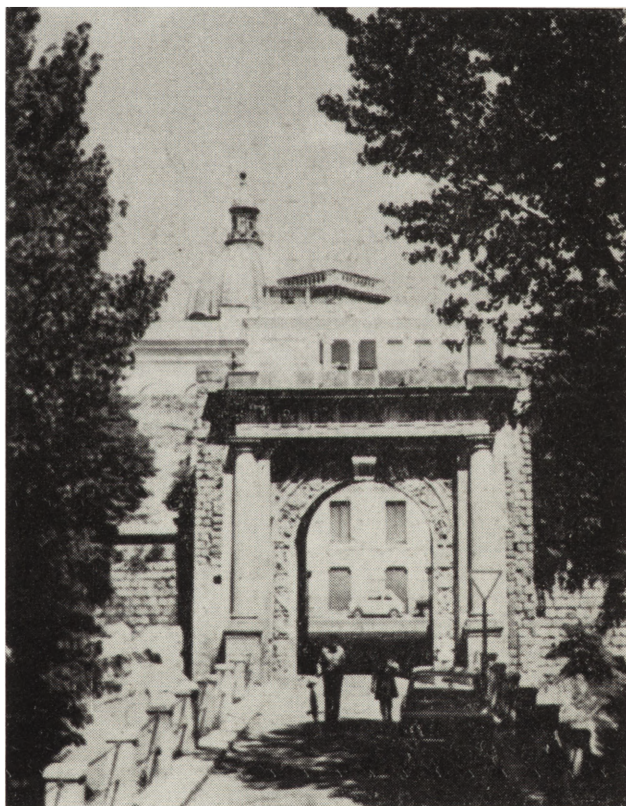
Obszar zajmowany obecnie przez wojsko (zamek i sprzężona z nim południowo-zachodnia część fortyfikacji) został wyłączony z zasadniczej koncepcji projektowej. Teren ten przejmą w przyszłości władze cywilne i wówczas również będzie zaadaptowany. Po rozmowach z dowództwem garnizonu autor uzyskał zezwolenie na przeprowadzenie skróconych badań zamku i wspomnianej części umocnień oraz zgodę na ich konserwację, wraz z resztą fortyfikacji. Jest to nieodzowne, o ile bowiem z adaptacją tej części można poczekać, o tyle konserwacja jest zabiegiem pilnym.

Na życzenie zleceniodawcy (władze miejskie) tematem projektu kierunkowego miała być adaptacja fortyfikacji na cele rekreacyjno-rozrywkowe. Wypełniając to zadanie autor położył nacisk na taki sposób możliwie atrakcyjnego zagospodarowania przestrzeni będącej do dyspozycji, by w najmniejszym stopniu nie ucierpiała substancja historyczna zespołu oraz by maksymalnie ograniczyć deformacje widokowe

14. Kapua. Stan zachowania jednego z ravelinów w zespole między bastionami Sperone i Olivarez (fot. W. Łysiak)

14. Capua, one of ravelins between the Sperone and Olivarez bastions in its present state of preservation

15. Kapua. Wbudowana w kurtynę brama Neapolitańska (fot. W. Łysiak)

15. Capua, the Gate of Naples built-in within the curtain wall

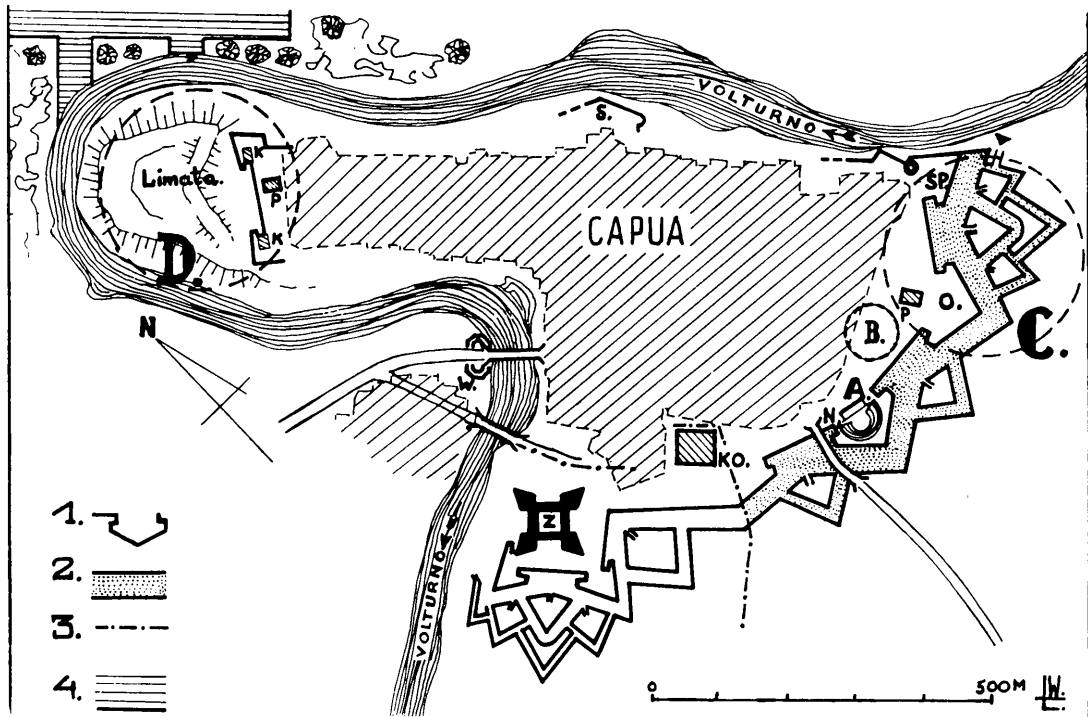
walorów zabytku. Przy wszelkiego typu adaptacjach są to warunki sine qua non, lecz niestety większość obecnych adaptatorów nie przestrzega tej reguły.

Zespół rekreacyjno-rozrywkowy został podzielony na dwa równoważne podzespoły: południo-

16. Kapua. Ruiny Wieży Fryderyka i panorama miasta (fot. W. Łysiak)

16. Capua, the relics of Frederick Tower and the town's panoramic view

17. Projekt dyspozycyjny adaptacji fortyfikacji kapuańskich (szkic planu): 1—zachowane elementy fortyfikacji (gruba kreska), 2—odcinek fosy przeznaczony na rekreację, na długości frontu bastionowego podlegającego adaptacji, 3—granica obszaru zajmowanego przez wojsko i nie podlegającego obecnie adaptacji, 4—proponowany teren ośrodka wodnego. Cztery zasadnicze grupy usługowe w podzespołach rozrywkowo-rekreacyjnych: A—amfiteatr, B—tereny zabaw dla dzieci, C—grupa podzespołu Północnego, D—główna grupa podzespołu Południowego. Budowle wojskowe i elementy fortyfikacji: W—Wieża Fryderyka, N—brama Neapolitańska, K—kazamaty, KO—koszary, P—prochownie, Z—zamek, S—bastion Sapone, SP—bastion Sperone, O—bastion Olivarez (rys. W. Łysiak)

17. Capua, a directive design of adaptation of town fortifications: 1 — the preserved elements of fortifications (marked with full line), 2 — portion of a fosse designed for recreation purposes running along the bastion front to be adapted to new functions, 3 — frontier of military grounds, at present not included to adaptation plans 4 — a planned water sports centre. The four basic service groups within the recreational and entertainment centre: A — amphitheatre, B — kindergarten, C — the North Sub-Complex Group, D—the main group of the South Sub-Complex. Military buildings and the elements of fortifications: W — Frederick Tower, N — Gate of Naples, K — casemates, KO — military barracks, P — powder stores, Z — military castle, S — the Sapone bastion, SP — the Sperone bastion, O — the Olivarez bastion

wy (długi front bastionowy) i północny (krótki front bastionowy). Co prawda fortyfikacje drugiego z nich są o wiele skromniejsze od południowych, lecz wspomniana równowaga została osiągnięta przez zaprojektowanie w podzespole północnym nowoczesnego ośrodka wodnego. Łącznikiem między podzespołami jest miasto. Cały zespół obliczony jest na przyjmowanie dużej liczby turystów (w związku tym autor postulował budowę nowych hoteli w mieście), których cyrkulacja między dwoma podzespołami ożywi miasto i zwiększy jego obroty handlowe¹⁸.

Podzespół południowy. Fosa obsiana trawą, będzie pełniła rolę promenady, na kształt rozwiązań stosowanych w Wielkiej Brytanii. Ze względu jednakże na południowy klimat, w którym niemożliwe jest utrzymanie trawy jako pawimentu spacerowego, będą wytyczone ścieżki spacerowe o nawierzchni zharmonizowanej kolorystycznie z całością. W fosie nie należy ustawić ławek, „miejscami postojowymi”, wyposażonymi w ławki o delikatnej, metalowej konstrukcji, będą raweliny. Zejścia do fosy należy umieścić w narożach na styku bastionów i kurtyn, przy czym schody muszą mieć również lekką, ażurową konstrukcję i nowoczesne kształty, wyraźnie różniące się od form historycznych. Jądem podzespołu będzie kompleks rawelinów i dwóch bastionów, oznaczony na planie literą C. Na bastionach Sperone i Olivarez oraz na łączącej je kurtynie ustawione będą działa historyczne (muzeum na wolnym powietrzu), zaś w rawelinach znajdują się przenośne rzędy ławek, z których publiczność będzie mogła oglądać widowiska „światło i dźwięk” (ich tematem mogą być np. liczne oblężenia, jakie przechodziła Kapua w swej historii). Prochownia za bastionem Olivarez zostanie po restauracji zaadaptowana na małe muzeum broni. W przyszłości, gdy wojsko odda całe fortyfikacje władzom cywilnym, widowiska „światło i dźwięk” będą przeniesione na drugi kraniec południowe-

¹⁸ W osobnym opracowaniu, nie wchodzącym w skład prezentowanego projektu, autor nakreślił trasę zwiedzania zabytków miasta oraz wskazał najdogodniejsze punkty widokowe na szczytach wież, z których można oglądać całość fortyfikacji.

go (długiego) frontu bastionowego, by wykorzystać w nich także zamek, w którym powinno być umieszczone muzeum fortyfikacji i broni. Koszary zostaną wówczas zaadaptowane na hotel. Literą B oznaczono na planie teren ogródka zabaw dziecięcych, zaś w bastionie przy Bramie Neapolitańskiej (litera A) znajdzie się amfiteatr dla widowisk teatralnych i seansów filmowych, o przenośnej ażurowej konstrukcji metalowej, nie wkopany w ziemię. Błąd ten popełniono ostatnio w Zamościu, sytuując amfiteatr w bastionie za pomocą głębokiego wykopu, który zniszczył stratyografię terenu i znajdujące się pod spodem, wcześniejsze dzieło fortyfikacyjne. Podobne rozwiązania są zaprzeczeniem prawidłowej drogi postępowania z zabytkami.

Podzespół północny (litera D) znajduje się w zakolu rzeki Volturno, nad zalewowym terenem, zwanym Limata. Dwa bastiony tego frontu umocnień mają kolebkowo sklepione kazamaty, które można zaadaptować na kawiarnię i trattorię. Tutejsza prochownia będzie zaadaptowana na cele muzealne, zaś zielony teren Limaty świetnie nadaje się na pole rekreacyjno-sportowe (leżaki, gry z piłką, biegi). Zleceniodawca żądał zaprojektowania terenów dla rekreacji wodnej (kajaki, pływanie, etc). Autor zrezygnował z pierwotnej koncepcji wkopywania się basenem wodnym w Limatę (zniszczyłoby to charakter zabytku) i zdecydował wskazać jako miejsce inwestycji wodnych teren poza zakolem rzeki, polecając jednocześnie widokowe odcięcie „sztucznego jeziora” od miasta szpalerami wysokiej i niskiej zieleni. Wielkość nowego obiektu pozostawiono do uznania inwestora i projektantów rozwiązań szczegółowych.

Opisany wyżej projekt dyspozycyjno-kierunkowy został w lipcu 1971 r. pokazany na specjalnej wystawie w Kapui, którą zaszczylicili swą obecnością przedstawiciele kilku ministerstw i uczelni włoskich. Zyskał on aprobatę.

Waldemar Łysiak
Instytut Podstaw Rozwoju Architektury
przy Wydziale Architektury Politechniki
Warszawskiej

STUDIES AND DESIGN AIMED AT RECONDITIONING OF ANCIENT FORTIFICATIONS IN THE TOWN OF CAPUA, ITALY

Within the first half of 1971 the author of the present, acting on the joint appointment by the UNESCO and the Corporation of the Town of Capua, (Italy) prepared a series of surveys and studies covering a wide subject of conservation and rehabilitation of the Renaissance and modern bastion fortifications in Capua. The

five-month period of works comprised their following stages: (1) historical investigations (making the use of the available written records the author, as the first person dealing with these materials, has prepared the history of evolution of Capuan fortifications), (2) the photogrammetric and field survey

of objects, (3) the on-spot investigations of the state of preservation and of historical „strata” present in buildings, (4) the conservator's recommendations, (5) the basic design of adaptation to the new functions. The design prepared by the author can not be considered as one supplying the possibility of its immediate realization. It should be regarded as one of rather directive character, since using both graphical and descriptive means of expression it covered a number of recommendations and hints for the future designers who may deal with architectural solutions of the separate elements of the entire complex.

The above recommendations have been formulated in a manner excluding any restrictions as to the means of their creative ingenuity that may prove necessary to achieve the suitable detailed technical solutions. Nevertheless, as precisely as possible and in the forms binding for the future designers were formulated both requirements and prohibitive measures being a result of some reasons permanent as to their nature, i.e. those connected with the historical value, rules of the properly carried out conservation and adaptation of historic buildings and so forth. According to wish of promoters as the main objective for designing has been adopted that of converting the system of fortifications into a recreational and entertainment centre.

In his endeavours to meet the above requirements the author has laid the main emphasis on such development of the space available that would permit to avoid even a slightest loss of historical values of that historical complex and at the same time to limit as far as possible the extent of deformations of its visual values. The above rules should, no doubt, be considered as the *sine qua non* requirements in every kind of adaptation but, unfortunately, it can even

too frequently be seen that they are entirely neglected by most persons who are responsible for adaptation of historic buildings.

In the author's design the space to be occupied by the future recreational and entertainment centre has been split into the two sub-complexes, namely this named the South Complex stretching along the longer bastion front and that named the North Complex along the shorter front. As a matter of fact, the fortifications forming the latter complex are considerably less rich as to their forms when compared with those belonging to that southern, but the balance between the two has been obtained through the planning of a new centre of water sports within the site occupied by the northern sub-complex. The thus designed artificial lake has been isolated from both river and town by the planned green belts formed of new plantings composed of tall trees and also of low-growing plants. Within the southern sub-complex the author suggests to make the use of fosse as a promenade whereas in bastions and ravelins to locate some components of recreational and cultural centre as, for instance, museums of both types, i.e. the in-door and out-door, a space for the open-air „sound and light” performances, an amphitheatre fitted with a light-weight demountable metallic construction as well as a kindergarten, cafeterias, restaurants etc. As an element linking both parts is to be treated the town itself.

The whole complex has been designed to be able to receive the considerable numbers of visitors in which connection it has been proposed by the author to convert the former military barracks into hotels and to build a number of new hotels in the town.

The design discussed above was in July 1971 displayed in an exhibition organized by the UNESCO at Capua where it gained general approval.

JERZY AUGUSTYNIAK

Z ZAGADNIEN EKSPOZYCJI ZABYTEKÓW ARCHEOLOGICZNYCH IN SITU PROBLEMY EKSPOZYCJI NA GRODZISKU

W niezwykle złożonej konstrukcji pomostu między przeszłością i teraźniejszością w dziedzinie rozwoju kultury artystycznej i świadomości historycznej społeczeństwa zabytki — pomniki przeszłości zajmują ważne miejsce. Zabytki archeologiczne mają szczególną pozycję, dotyczą bowiem epok, z których nie mamy w ogóle lub tylko nieliczne źródła pisane.

Rozwój badań wykopaliskowych w Polsce Ludowej (ok. 300 przebadanych stanowisk z VI—

XIII w.) przyniósł znaczne poszerzenie bazy źródłowej do dziejów powstania państwowości polskiej. Jak podkreślił W. Hensel¹, skala tych przemian jest tak wielka, że nawet ci, którzy w nich uczestniczyli bezpośrednio, zapominają, jak skromny był zasób wiedzy o początkach naszego państwa w momencie, gdy rozpoczynały się wielkie prace zespołowe nad tym problemem. „Nie ma przesady w twierdzeniu, że właśnie współczesnemu pokoleniu przypadł w udziale zaszczyt odkrycia zabytków, które w sposób istotny wpłynęły na zmianę wiedzy o tych jakże ciemnych dawniej wiekach naszej początkowej historii”².

Zabytek archeologiczny z chwilą wydobycia go na powierzchnię, spełniwszy swą funkcję ba-

¹ W. Hensel, *Początki państwa polskiego w świetle zabytków odkrytych w Polsce Ludowej*. (W) *Renesans zabytków tysiąclecia*. Poznań 1968, Monografie Muzeum Narodowego w Poznaniu, s. 21.

² *Jw.*, s. 21—22.